

**Милош ИВАНОВИЋ\***

Историјски институт Београд  
Београд, Србија  
<https://orcid.org/0000-0003-1917-2331>

## О ХИЈЕРАРХИЈСКИМ ОДНОСИМА МЕЂУ СРПСКОМ СРЕДЊОВЕКОВНОМ ВЛАСТЕЛОМ

**Анстракт:** Рад је посвећен разматрању хијерархијских односа међу српском средњовековном властелом. На основу малобројних извора може се закључити да је било властелина који су били потчињени моћнијим припадницима елитног слоја. Посредним путем покушава се доћи до одговора на питање у чему се састојала зависност ситнијих властелина према крупнијим. Ради проналажења тог одговора посебно се указује пажња на систем хијерархијских односа међу угарским племством. Потчињавање ситније властеле великашима било је један од узрока појаве обласних господара у време владавине цара Уроша.

**Кључне речи:** Средњовековна Србија, властела, хијерархија, владар, баштина, верност, војска, служба.

**Abstract:** The paper examines hierarchical relationships among the Serbian medieval nobility. Based on the few available sources, it can be concluded that there were nobles who were subordinate to more powerful members of the elite class. An indirect approach employed to explore the nature of the dependence of the lesser nobles on the more prominent counterparts. In order to find that answer, special attention is paid to the system of hierarchical relations among the Hungarian nobility. The subordination of the lesser nobility to the magnates was one of the key factors leading to the rise of regional lords during the reign of Emperor Uroš.

**Keywords:** Medieval Serbia, nobility, hierarchy, ruler, patrimony estate, fidelity, army, service.

За проучаваоце средњег века од великог је значаја разумевање међуљудских односа у тадашњим друштвима. Може се рећи да је њихово

---

\* benjamin.hekic@iib.ac.rs

дефинисање једна од кључних тема медиевистике. Дуго је преовладавало гледиште да друштво Западне Европе негде од времена распада Каролиншког царства до краја 13. века карактеришу феудални односи. Под њима се, између осталог, подразумевала широка хијерархијска мрежа међу племићима као припадницима војничког слоја, којима су били потчињени сељаци. Мање утицајни племићи постајали су *васали* оних моћнијих, уз обавезу да му верно служе, што је првенствено подразумевало да ратују за њега. Заузврат су од њега добијали земљишни посед као *феуд* (*лено*). Многи васали су и сами имали своје вазале. Неки су били васали више господара. Тако се стварала поменута хијерархијска мрежа. Држање феуда је с временом постало наследно, иако је првобитно било ограничено на период до краја живота господара или вазала.<sup>1</sup> Међутим, овакву поставку снажно је оспорила Сузан Рејнолдс у својој књизи посвећеној феудима и васалима. Њен главни аргумент гласи да нити однос који историчари називају вазалство, нити феуд као тип поседа, потичу од ратничког друштва раног средњег века, већ да су се ти појмови раширили захваљујући правницима са севера Италије у 12. веку, када је дошло до много веће бирократизације управе. Истичала је да јој се не чини да је војна обавеза потицала од даровања земљишних поседа, те да односи у којима је она постојала као дужност нису били базирани искључиво на међусобним личним везама. Пре 12. века земља је, према њеном мишљењу, држана већином као пуна наследна породична својина, а не као дар. Обавезе су се, према њеном суду, повећавале од 12. столећа због све веће систематичности управе, а не због промене категорије поседа. Напомињала је да је било *алодија* оптерећених службом, док су пак неки феуди били од ње слободни. Није негирала постојање вазалских веза, али назначавала је да оне нису биле кључна спона у лаичком друштву.<sup>2</sup> Дебата о питању феудализма свакако није окончана.<sup>3</sup> Наша намера није да се овде на томе детаљно задржавамо, већ смо само хтели да укажемо на комплексност проучавања хијерархијских односа међу племством, те колико та тема заокупља пажњу истраживача.

<sup>1</sup> Овакво сагледавање друштвених односа присутно је у знаменитој монографији Марка Блоха: Marc Bloch, *Feudalno društvo*, Zagreb 2001, 148–237, 310–326.

<sup>2</sup> Susan Reynolds, *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford 1994; Своје главне ставове ауторка је поново истакла 2011. у једном чланку: Susan Reynolds, „Fiefs and Vassals after Twelve Years”, in: *Feudalism: New Landscapes of Debate*, eds. Sverre Bagge, Michael Getling & Thomas Lindkvist, Turnhout 2011, 15–26.

<sup>3</sup> Дobar преглед различитих ставова о феудализму са навођењем релевантне литературе: Abels Richard, „The Historiography of a Construct: 'Feudalism' and the Medieval Historian”, *History Compass* 7/3 (2009) 1008–1031.

Важно је зато поставити питање да ли је постојала хијерархија у оквиру елитног слоја српског средњовековног друштва за који се од 13. века усталио назив *властела*.<sup>4</sup> Свакако, услед недостатка извора, ова тема је тек дотакнута у досадашњој српској историографији. Највећу пажњу том питању посветио је Теодор Тарановски у својој познатој синтези *Историја српског права у Немањинској држави*.<sup>5</sup> Коментаришући 106. члан *Душановог законика* на то се у извесној мери осврнуо и Александар Соловјев.<sup>6</sup> Сами смо у скорије време тек овлаш дотакли ту тему.<sup>7</sup> Треба рећи да је и поред тога коришћење термина феудализам за друштвене односе у српском средњовековном друштву готово уобичајено.<sup>8</sup> Намера нам није да у овом раду детаљно размотримо све оно што би се тицало друштвених односа у средњовековној Србији, већ да само укажемо на један њихов аспект. Да ли српско средњовековно друштво можемо означити и условно као феудално јесте тема која заслужује обимнију студију.

Одмах треба рећи да је врло мало извора који пружају изричито сведочанство о потчињености једних властелина другима. Сви они потичу из времена владавине краља и цара Стефана Душана (1331–1355). Најпре, то је 106. члан првог дела *Душановог законика*, донетог 21. маја 1349. године.<sup>9</sup> Поменута одредба је прописивала да, уколико неко од *дворана властеоских* учини неко зло, треба да га оправда очева дружина поротом ако је *пронијаревић*. Уколико би пак то био себар, имао је да захвати у котао.<sup>10</sup> Појмом двор се најпре означававала кућа уопште, да би се после значење сузило на луксузна боравишта владара и госпoде.<sup>11</sup> При

<sup>4</sup> Милош Ивановић, „Коњ добри и оружје”. *Властела Државе српских деспота (1402–1459)*, Београд 2024, 26–32.

<sup>5</sup> Теодор Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 2002, 42–46. Први део ове студије, где се и налази разматрање о властели, објављен је иначе 1931. године: Теодор Тарановски, *Историја српског права у немањинској држави*, део 1, *Историја државног права*, Београд 1931.

<sup>6</sup> Александар Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд 1980, 263–264.

<sup>7</sup> М. Ивановић, „Коњ добри и оружје”, 107–108.

<sup>8</sup> Појам је тако употребљен у чланцима који се односе на баштину и властелу у *Лексикону српског средњег века*: Раде Михаљчић и Сима Ћирковић, „Баштина”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 31–33; Раде Михаљчић, „Властела”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 87–89.

<sup>9</sup> *Душанов законик*, прир. Ђорђе Бубало, Београд 2010, 75, 149.

<sup>10</sup> Исто, 96, 187; *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, прир. Никола Радојчић, Београд 1960, 63, 119.

<sup>11</sup> Сима Ћирковић, „Двор”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 139.

набрајању поседа властелина некада се наглашавало у ком месту је био смештен њихов двор.<sup>12</sup> Из наведеног прописа сазнајемо и ко је службовао на дворовима властеле. Термин *пронијаревић* извесно је означавао сина пронијара.<sup>13</sup> У тумачењима овог појма Теодор Тарановски је отишао корак даље те је истакао да је *пронијаревић* био син пронијара који није имао своју пронију, јер да јесте, звао би се и он пронијар. Био је мишљења да пронијаревић има „црте извесне класне деградације и несумњивог сиромаштва”.<sup>14</sup> Александар Соловјев је сматрао да су они, пошто нису имали имања, јер је пронија прелазила обично на само једног очевог сина, а по начину живота нису могли прећи у сељаке, тражили намештење на двору великог властелина, где би се могли истаћи у рату, „а вероватно добити и пронију”.<sup>15</sup> Такође, помишљало се да је појам *пронијаревић* искоришћен као синоним за све властеоске синове без земље.<sup>16</sup> Другачијег гледишта био је Стојан Новаковић, према чијем суду је у 106. члану било речи о властеоским пронијарима. Они би, према његовом мишљењу, од властелина добили пронију. Сматрао је да су онда то били војници властеле, мада је напоменуо да се то нигде не каже.<sup>17</sup> Осврћући се на тумачења по којима је *пронијаревић* био син пронијара без имања, Марк Бартусис је упозорио да се у византијским изворима такво нешто не појављује, пошто примогенитура није практикована, јер су постојале проније које је заједнички уживало више особа.<sup>18</sup>

При разматрању овог питања најпре треба имати на уму да је *пронија* у средњовековној Србији, као и у Византији, била условни тип поседа,

<sup>12</sup> Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара: текст, коментари, снимци*, Београд 2003, 181; Милан Ђ. Милићевић, „Манастири у Србији”, *Гласник СУД XXI* (1867) 32; Franjo Rački, „Prilozi za sbirku srbskih i hrvatskih listina”, *Rad JAZU I* (1867) 156.

<sup>13</sup> Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354*, Београд 1898, 210; Т. Тарановски, *Историја српског права*, 42; Константин Јиречек, *Историја Срба*, књ. 2, *Културна историја*, Београд 1952, 157; Георгије Острогорски, *Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1951, 142; А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана*, 263.

<sup>14</sup> Т. Тарановски, *Историја српског права*, 42; Такво тумачење прихватили су Острогорски и Соловјев: Г. Острогорски, *Пронија*, 142; А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана*, 263.

<sup>15</sup> А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана*, 263.

<sup>16</sup> *Душанов законик*, 187. Ђорђе Бубало је навео да би се то могло закључити по аналогiji са 68. чланом *Законика*, у коме су споменути пронијари, а вероватно се мислило уопштено на властелу: *Душанов законик*, 88, 173; Г. Острогорски, *Пронија*, 135–136; А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана*, 229.

<sup>17</sup> Стојан Новаковић, *Пронијари и баитиници (спахије и читлук-сахибије). Прилог к историји непокретне имовине у Србији XIII–XIX века. Једна глава из пространijег дела „Народ и земља у старој српској држави”*, Београд 1887, 33, 36, 39.

<sup>18</sup> Mark C. Bartusis, „Serbian pronioia and pronioia in Serbia: the diffusion of an institution”, *Зборник радова Византолошког института* 48 (2011) 193.

држана уз обавезу вршења војне службе и да начелно није била наследна, мада је то с временом постала пракса.<sup>19</sup> Није нам познато каква је била пракса у вези с наслеђивањем проније када би њен поседник имао више синова. С друге стране, подаци из нешто каснијег времена, када је Венеција управљала скадарским крајем, јасно сведоче о заједничком уживању проније. Тако је, на пример, у *Скадарском катастиху* из 1416/17. забележено да су Андрија и његов синовац Којачин Омоја као пронијари држали град Балеч, село Болша и неколико околних места.<sup>20</sup> Исти извор сведочи о томе да је насеље Подгору и пет суседних села држало као пронију чак 16 особа, углавном рођака.<sup>21</sup> Ови подаци су важни, пошто су Млечани истицали да су систем проније у Зети наследили од ранијих власти.<sup>22</sup> Сходно томе, чини се да пронијаревић није нужно морао бити пронијарев син који није наследио пронију. Нама се чини да може бити реч о синовима пронијара који су као млади, још за живота свог оца, одлазили да служе на дворовима моћнијих властелина. Слична пракса је иначе постојала на двору владара на који су властелини доводили своје синове или браћу, како се види из 51. члана *Душановог законика*.<sup>23</sup> Синови војводе Војина, Милош и Војислав, доцније хумски кнез, те Лазар, такође касније кнез, син логотета Прибца, службовали су на царском двору с титулом ставиоца.<sup>24</sup> Сасвим је јасно да они нису служили на владаревом двору, јер нису наследили поседе својих очева. Како је већ речено и 106. члан се могао тицати и осталих властеоских синова. Истицање тога да су *пронијаревиће* имали да оправдају људи ранга њихових очева одређује њихов статус, раздвајајући их јасно од себара,<sup>25</sup> мада би и прецизирање њиховог положаја, нижег од положаја њихових очева, могло да наведе на мисао о њиховој деградацији.

<sup>19</sup> Г. Острогорски, *Пронија*, 135–136; М. С. Bartusis, „Serbian pronoia”, 191, 210.

<sup>20</sup> Josephi Valentini, *Acta Albaniae Veneta: saeculorum XIV et XV*, Prs. 2, *Saeculi XV praescanderbegianam periodum complectens* VIII, München 1970, 210–217; Г. Острогорски, *Пронија*, 156, 161, 170.

<sup>21</sup> J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta*, 199–205; Викентий Макушев, „О прониі въ древней Сербіи”, *Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія* CLXXV (1874) 8; Г. Острогорски, *Пронија*, 157, 169.

<sup>22</sup> Josephi Valentini, *Acta Albaniae Veneta: saeculorum XIV et XV*, Prs. 1, *Saeculum XIV complectentis* III, München, 1968, 148; Sime Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnog Slavenstva i Mletačke Republike* IV, Zagreb 1874, 422; Г. Острогорски, *Пронија*, 152

<sup>23</sup> *Душанов законик*, 85, 167; Сима Ћирковић, „Владарски двори око језера на Косову”, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 20 (1984) 70.

<sup>24</sup> Раде Михаљчић, „Ставилац”, *Историјски часопис* 23 (1976) 10–11, 15, 17–18.

<sup>25</sup> А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана*, 263; М. С. Bartusis, „Serbian pronoia”, 193.

Када је реч о тези коју је изнео Стојан Новаковић, треба рећи да постоји само један познати пример о томе да пронију није доделио владар, већ властелин. Тај податак налази се у повељи којом је цар Симеон (Синиша) Палеолог јануара 1361. потврдио поседе великом конестаблу Јовану Цафи Урсину Дуки. Мора се напоменути и да је у науци изражена сумња у аутентичност овог документа.<sup>26</sup> За село Фиаци се наводи да га је поменути властелин дао у пронију свом синовцу кир Јовану Цафи Урсину.<sup>27</sup> Овим је, по мишљењу Георгија Острогорског, био успостављен двоструки вазалски однос, јер Јован Цафа Млађи није био царев пронијар, већ вазал његовог вазала Јована Цафе Старијег. Закључио је ипак да се на основу овог примера не могу правити закључци општег карактера о ситуацији у српској држави или у Византији. Напоменуо је да је овде реч о дошљаку са Запада који је полазио од услова који су тамо владали. То, према његовом суду, показује ипак да се у сфери српске власти, на подлози византијске проније, под утицајем са Запада, установљавају нови односи. Назначио је и да се Епир одавно налазио под западним утицајем, те да се односи који су настајали у овој области не могу без оградe сматрати карактеристичним за Византијско царство у целини.<sup>28</sup> Овој анализи можемо још само додати да је ипак реч о преношењу проније у оквиру једне породице, што свакако није исто што и додељивање поседа неком другом властелину. Несумњиво да овај усамљени пример није доказ да је властела располагала земљом коју је могла давати у пронију. *Душанов законик* у 39. и 40. члану јасно је сведочанство о томе да је баштине додељивао искључиво владар.<sup>29</sup> Додуше, пуно право располагања баштином подразумевало је да се она може продати, дати у мираз, потчинити или даровати цркви, поклонити и заменити.<sup>30</sup> Начелно се може претпоставити да је за сваку промену власника или статуса баштине била потребна сагласност владара. Сачувани су бројни владарски документи у вези с поклонима властеле црквеним институцијама, од којих су неке издаване и на саборима.<sup>31</sup> За проније се у *Законику* не каже изричито да их је додељивао само владар,

<sup>26</sup> Donald Nicol, *The Despotate of Epiros, 1267–1479. A contribution to the history of Greece in the middle ages*, Cambridge 1984, 140–141.

<sup>27</sup> Александар Соловјев и Владимир Мошин, *Грчке повеље српских владара. Издање текстова, превод и коментар*, Београд 1936, 232–235; Г. Острогорски, *Пронија*, 141–142.

<sup>28</sup> Г. Острогорски, *Пронија*, 142–143.

<sup>29</sup> *Душанов законик*, 83, 163.

<sup>30</sup> Исто, 83, 163; Раде Михаљчић, „Мљетске исправе цара Уроша (10. и 27. априла 1357. године)”, *Стари српски архив* 3 (2004) 73–75.

<sup>31</sup> Никола Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940, 320.

али је то свакако био случај, јер се у 59. члану дефинише право како се њоме може располагати.<sup>32</sup> Несумњиво да је у том погледу дошло до извесних промена за владавине цара Уроша (1355–1371), када су најмоћнији великаши преузимали прерогативе који су иначе припадали само владару.

Наредни извор који пружа податке о хијерархијским везама међу властелом српске државе јесте веља цара Душана из маја 1350. којом је властеличићу Иванку Пробиштитовићу потврдио поседе које је даровао својој задужбини Цркви Светог Јована Крститеља у граду Штипу. За наше истраживање значајно је што је цар Иванка означио као деспотовог властеличића.<sup>33</sup> Име деспота у чијој служби се властеличић Иванко налазио није саопштено. С обзиром на то да се Иванкова задужбина налазила у Штипу, с разлогом се претпоставља да је реч о деспоту Јовану Оливеру,<sup>34</sup> пошто је област којом је он управљао обухватала и поменути град.<sup>35</sup> Имајући у виду да је назначена повеља једини извор о властеличићу Иванку, могу се износити само хипотезе о његовом деловању пре и након маја 1350. године, као и шта је подразумевала његова зависност од деспота Јована Оливера. Тако је Александар Соловјев претпостављао да је Иванко био властеличић скромног порекла, те да је вероватно већ његов отац био војник, с обзиром на то да је носио ратнички надимак Пробиштит. Сматрао је да му отац није оставио никакву баштину, већ да се обогатио учешћем у походима Стефана Душана на југ, захваљујући чему је купио много поседа и стекао отроке.<sup>36</sup> Напомињао је А. Соловјев да се Иванко стекавши баштину приближавао правој властели. Најзад, сматрао је, будући да се каже да је повеља издата на путу од Солуна, да ју је цар издао Иванку за заслуге исказане током опсаде поменутог града 1349/50. године.<sup>37</sup> Потребно је рећи да се повеља

<sup>32</sup> Исто, 87, 170; Г. Острогорски, *Пронија*, 134; М. С. Bartusis, „Serbian pronoiā”, 190–191.

<sup>33</sup> Владимир Алексић, „Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку Пробиштитовићу”, *Стари српски архив* 8 (2009) 73–74.

<sup>34</sup> Александар Соловјев, „Судбина једне властеоске породице из средњовековне Србије”, *Старинар* VIII–IX (1933–1934) 65; Сима Ћирковић, „Штип у XIV веку”, у: *Зборник на трудови посветени на академикот Михаило Апостолски по повод 75-годишнината од животот*, ур. Михаил Петрушевски, Скопје 1986, 29–30; В. Алексић, „Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку”, 77.

<sup>35</sup> Божидар Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960, 159; Јован Радонић, „О деспоту Јовану Оливеру и његовој жени Ани Марији”, *Глас СКА* 94 (1914) 74–108, 91–93.

<sup>36</sup> Отроци у овом примеру свакако представљају најнижу категорију зависног становништва: Ђорђе Бубало, „Шта значи реч 'отрок' у српским повељама”, *Зборник Матице српске за историју* 56 (1997) 22.

<sup>37</sup> А. Соловјев, „Судбина једне властеоске породице”, 66.

чува у манастиру Хиландару, али да није познато како је тамо доспела.<sup>38</sup> Испод текста повеље постоји белешка у којој се наводи да су по Иванковој смрти његова деца поклонили Хиландару манастир с његовим поседима и хрисовуљом.<sup>39</sup> Међутим, сасвим је јасно да је реч о белешци коју је знатно касније сачинио монах Никандар у 19. веку.<sup>40</sup> Стога је Александар Соловјев понудио друго објашњење. Навео је да је повеља могла доспети у Хиландар након 1389. када је његов потомак изневерио кнеза Лазара у Косовској бици.<sup>41</sup> Наиме, он је изнео претпоставку да је војвода Драгослав Пробиштитовић (Прибишић), за кога Дукин преводилац каже да се пронео глас да је издао хришћане током битке, могао бити потомак Иванка.<sup>42</sup> Овакво повезивање две личности чини се да нема основа.<sup>43</sup>

Понуђена реконструкција у вези с Ивановим стицањем поседа има одређеног основа, али се мора указати и на њене слабе стране. Најпре треба рећи да се у царској повељи нигде не назначава да су поседи које је Иванко даровао својој задужбини били једини које је имао, иако се таква могућност не може искључити. Када је реч о томе како је Иванко стекао поседе, треба упозорити на чињеницу да се Штип нашао под српском влашћу још за време владавине краља Стефана Дечанског (1321–1331).<sup>44</sup> Затим треба поменути да је поседе у Штипу и његовој околини за време владавине Стефана Душана имао и великаш Хреља.<sup>45</sup> Чини се извесним да се Штип неко време налазио под његовом влашћу,<sup>46</sup> али

<sup>38</sup> Исто, 69–70.

<sup>39</sup> Исто, 74.

<sup>40</sup> Душан Синдик, „Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару”, *Хиландарски зборник* 10 (1998) 44; Монах Никандар је остављао записе и преписивао повеље у периоду од 1839. до 1851. године. Види: Милош Благојевић, „Господари Срба и Подунавља”, *Историјски гласник* 1–2 (1983) 51–52; А. Соловјев, „Судбина једне властеоске породице”, 70, већ је исправно констатовао да белешка потиче из 18. или с почетка 19. века или је још доцнија.

<sup>41</sup> А. Соловјев, „Судбина једне властеоске породице”, 71.

<sup>42</sup> Исто, 66–67, 71.

<sup>43</sup> Марко Шуица, *Немирно доба српског средњег века. Властела српских обласних господара*, Београд 2000, 95.

<sup>44</sup> С. Ћирковић, „Штип у XIV веку”, 28.

<sup>45</sup> Владета Петровић, „Две хрисовуље краља Стефана Душана којима потврђује Хрељине прилоге манастиру Хиландару у Штипу и Струмици”, *Стари српски архив* 13 (2014) 3–31; Александра Фостиков, „Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару”, *Стари српски архив* 13 (2014) 85–87, 92–95, 99, 101–102, 109–119, 126, 136, 138–140; Louis Petit et Basily Korablev, „Actes de Chilandar I, Actes Grecs”, *Византијскиј временик. Приложеније* 17 (1911) 275–276; Сима Ћирковић, „Хрељин поклон Хиландару”, *Зборник радова Византолошког института* 21 (1982) 103–117; 103–117.

<sup>46</sup> *Византијски извори за историју народа Југославије* VI, ур. Фрањо Баришић и Божидар Ферјанчић, Београд 1986, 227–229; Mark Bartusis, „Chrelja and Momčilo: Occasional Servants of Byzantium in Fourteenth Century Macedonia”, *Byzantinoslavica* 41 (1980) 212–214;

питање је да ли је тај град држао и када се око 1340. одметнуо од краља Душана, формирајући сопствену област уз ослањање на византијског цара Андроника III (1328–1341).<sup>47</sup> Постоји мишљење да се Штип услед тога нашао под византијском влашћу.<sup>48</sup> С друге стране Јован Оливер је 1341. држао овчеполску и злетовску област, а тада је својој задужбини поклонио и 20 кућа у Штипу.<sup>49</sup> У сваком случају чини се извесним да је управу над Штипом преузео најкасније крајем 1342. након смрти Хреље, тада монаха Харитона.<sup>50</sup> Сходно наведеном могу се понудити још неке претпоставке о деловању Иванка Пробиштитовића. Уколико сматрамо да је од почетка деловао уз Јована Оливера, вероватним се чини да је онда поседе у Штипу и околини купио тек након 1341/42. године. Поставља се питање зашто је одабрао баш поменути град. Начелно би се могло помислити да је потицао из тог краја. Онда то ствара запитаност о његовом евентуалном односу према Хрељи. Као што се да запазити, отварају се нова питања, а сигурни одговори недостају.

Оцена Александра Соловјева да се Иванко стичући баштину приближавао правој властели према нашем мишљењу не може се прихватити. Када се погледају прописи *Душановог законика*, може се увидети да се разлика између властеле и властеличића није тицала баштина. Тако његов 39. члан гарантује сигурност баштина властели и властеличићима које им је цар даровао до времена доношења *Законика*.<sup>51</sup> Самим тим је јасно да су и властеличићима баштине равноправно додељиване. Исто тако властеличићи су поседовали баштине под истим условима као властела. Управо је цар Душан у повељи Иванку Пробиштитовићу истакао да му се баштина може одузети једино због „невере”.<sup>52</sup> Под њом су се подразумевали најтежи преступи против

Божидар Ферјанчић и Сима Ћирковић, *Стефан Душан: краљ и цар (1331–1355)*, Београд 2005, 79–104; Михаило Динић, „Реља Охмућевић – историја и предање”, *Зборник радова Византолошког института* 9 (1966) 98–99; С. Ћирковић, „Штип у XIV веку”, 28.

<sup>47</sup> *Византијски извори за историју народа Југославије* VI, 227–229, 364–365; М. Динић, „Реља Охмућевић”, 99–101; М. Bartusis, „Chrelja and Momčilo”, 201–221, 203; Б. Ферјанчић и С. Ћирковић, *Стефан Душан*, 103–104.

<sup>48</sup> С. Ћирковић, „Штип у XIV веку”, 29.

<sup>49</sup> Гордана Томовић, „Повеља манастира Леснова”, *Историјски часопис* 24 (1977) 83–101; Синиша Мишић, „Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије”, *Стари српски архив* 13 (2014) 182–189; С. Ћирковић, „Штип у XIV веку”, 29.

<sup>50</sup> Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи* II, Београд 1903, 295; М. Динић, „Реља Охмућевић”, 104–105.

<sup>51</sup> *Душанов законик*, 83, 163.

<sup>52</sup> В. Алексџић, „Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку”, 74; Т. Тарановски, *Историја српског права*, 27.

владара, који су за собом повлачили казну лишавања живота и имовине.<sup>53</sup> Поред тога, 142. члан указује на то да су „државе” могле бити дате на управу не само властели, већ и властеличићима.<sup>54</sup> „Државе” су биле територијално-управне јединице додељиване на управу властелинима који су били одговорни за вршење војне службе, обављање полицијских дужности, извршавање судских пресуда, а бринули су се још и за мноштво различитих послова. Управници „држава” имали су највеће баштине у крају којим су управљали.<sup>55</sup> Једина разлика између властеле и властеличића у *Душановом законик*у види се у 50. члану. Овај пропис је одређивао да властелин који би опсовао и осрамио властеличића треба да плати 100 перпера. За исти преступ према властелину властеличић је имао да плати 100 перпера и да буде бијен штаповима.<sup>56</sup> Законски је властелин уживао већу заштиту части од властеличића,<sup>57</sup> пошто није био подвргнут физичкој казни. Михаило Динић је пак с правом констатовао да оваква подвојеност при кажњавању претпоставља да се морало код савременика знати ко којој категорији припада.<sup>58</sup> *Душанов законик*, међутим, не даје ослонац на основу кога бисмо закључили како се утврђивало ко је властелин, а ко властеличић.

Сама реч властеличић представљала је, према мишљењу Константина Јиречека, патронимик од речи *властелица* и значила је дословно „син малог властелина”.<sup>59</sup> Опет према тумачењу Теодора Тарановског, реч *властелица* је деминутив од појма *властел*, што значи да означава малог властелина.<sup>60</sup> Треба рећи и да се у *Душановом законик*у срећу термини *мала властела*, *мали* и *помали властелин*. Уобичајено они иду уз појмове *велика властела* и *велики властелин*.<sup>61</sup> Чини се стога да су појмови *мала властела* и *властеличићи* били синонимима, како истиче Ђорђе Бубало.<sup>62</sup> Код неких истраживача као да је било присутно колебање, те су о малој властели писали одвојено од властеличића.<sup>63</sup> Назначили смо већ да су и властеличићи могли добити „државе” на управу. Као управници „држава”

<sup>53</sup> М. Ивановић, „Коњ добри и оружје”, 40–48.

<sup>54</sup> *Душанов законик*, 104, 203.

<sup>55</sup> Милош Благојевић, „Држава”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 167–169.

<sup>56</sup> *Душанов законик*, 85, 167.

<sup>57</sup> Т. Тарановски, *Историја српског права*, 21.

<sup>58</sup> Михаило Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967, 86.

<sup>59</sup> К. Јиречек, *Историја Срба*, књ. 2, 60.

<sup>60</sup> Т. Тарановски, *Историја српског права*, 19–20.

<sup>61</sup> *Душанов законик*, 75, 99, 103, 108, 149, 194, 201, 209.

<sup>62</sup> Исто, 163.

<sup>63</sup> Т. Тарановски, *Историја српског права*, 17–19; Р. Михаљчић, „Властела”, 88.

у 155. члану помињу се велики властелин стегоноша и помали властелин.<sup>64</sup> Следствено томе рекло би се да су заиста појмови помали властелин и властеличић имали исто значење. Поводом мале властеле Т. Тарановски је, чини се с правом, закључио да она није имала мање сталешких права од велике, већ мање стварне могућности за извлачење „из сталешких права социјалне и политичке моћи”.<sup>65</sup> Начелно би се ова констатација могла прихватити, али опет не даје одговор на питање по чему се мала властела разликовала од велике. Не може се прихватити ни мишљење Александра Соловјева да су властеличићи били млађи властеоски синови који нису наслеђивали баштину, те су зато тражили проније.<sup>66</sup> Већ поменута чињеница да су властеличићи могли добити и државе оповргава овакву тезу.

У две грчке повеље цара Стефана Душана јавља се термин *ἀρχοντοπούλοι* (архонтопули), који је свакако еквивалентан појму властеличићи.<sup>67</sup> Међутим, како се у њима помињу само уопштено заједно с властелом (*ἄρχοντες*),<sup>68</sup> из тих података се не може извући никакав нови закључак о њима. Важно је напоменути да се *архонтопули* у византијским изворима из 14. и 15. века јављају као дворани, синови истакнутих достојанственика, државних службеника, царских рођака или једноставно као људи блиски владару, који су одгајани у царској палати. Зна се да су архонтопули често учествовали у различитим посланствима.<sup>69</sup> Попут пронијаревића, дакле, и они су служили на двору, само у овом случају царском. Њихов положај био је, за разлику од пронијаревића, у сваком случају веома повољан.

Да ли су властеличићи можда у хијерархијском погледу били подређени крупнијим властелинима, као што је то био случај с Иванком Пробиштитовићем? Поуздан одговор је немогуће дати, пошто извори о властеличићима углавном потичу из времена владавине цара Стефана Душана (1331–1355) и његовог сина цара Уроша. Термин се први пут јавља у повељи краља Драгутина (1276–1282) у којој он истиче да је учинио милост *властеличићима дубровачким*.<sup>70</sup> Сами Дубровчани су

<sup>64</sup> Душанов законик, 108, 209.

<sup>65</sup> Т. Тарановски, *Историја српског права*, 19.

<sup>66</sup> А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана*, 204.

<sup>67</sup> А. Соловјев и В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, 403; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 87; Раде Михаљчић, „Властеличићи”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 91.

<sup>68</sup> А. Соловјев и В. Мошин, *Грчке повеље*, 68–69, 180–181.

<sup>69</sup> Маја Николић, *Византијска аристократија у XV веку* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2013) 32–34.

<sup>70</sup> Небојша Порчић, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама: доба Немањића*, Београд 2017, 167; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 88; Р. Михаљчић, „Властеличићи”, 91.

некад тако називали своју властелу. С временом је тај израз понекад почео да се користи не само за дубровачку властелу, већ и за пучане.<sup>71</sup> Опет, вреди назначити да је поменута инскрипција у документу краља Драгутина највероватније потекла са српске стране.<sup>72</sup> Ништа нам од тога ипак не помаже да ближе схватимо употребу термина у српској средини. Један пример као да показује да ни Стефан Душан није био сигуран када треба користити појам властеличић. Наиме, он је 1. августа 1347. Пуљка Болкачевића из Драчевице означио као властеличића, да би га само пет дана касније ословио као властелина. Реч је о два царава документа која је Пуљко донео у Дубровник. У преводу оба документа на италијански означен је као *gentil homo*.<sup>73</sup> Други дубровачки документи који говоре о Пуљку не одређују његов статус. Из њих се додуше може сазнати да је имао своје људе.<sup>74</sup> Немогуће је рећи зашто се цар Душан колебао и није знао како да га ослови. Извесно је да није била реч о неком моћнијем припаднику повлашћеног слоја.

Хрисовуља цара Стефана Душана за његову задужбину, манастир Св. арханђела код Призрена, издата између 1348. и 1353. године,<sup>75</sup> сведочанство је о томе да је један властеличић дарован овом храму. Тако цар истиче да је манастиру приложио *властеличића царства ми* Новака Пецију с дворовима, виноградима, њивама и млиновима.<sup>76</sup> Изнета је претпоставка да су још неке личности дароване манастиру овом повељом имале статус властеличића, мада нису означене тим термином. Заиста таква могућност се не може искључити када је реч о Драици Грковићу, Доброславу Срдановићу, Орланду Мицовићу, Тодору Лепићу, Владимиру Чрепнићу и Бојку Петровићу, с обзиром на то да се наводи да су даровани са својим баштинама.<sup>77</sup> Како изричито навод недостаје, треба ипак бити опрезан с овом претпоставком. Поред Новака Пеције, као *љубовни и верни*

<sup>71</sup> М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 88.

<sup>72</sup> Н. Порчић, *Документи српских средњовековних владара*, 168.

<sup>73</sup> Исто, 232–235; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 75, 86.

<sup>74</sup> М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 75.

<sup>75</sup> Синиша Мишић и Татјана Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, Београд 2003, 16–17.

<sup>76</sup> Исто, 90.

<sup>77</sup> Исто, 109, 113, 114; Да је реч о властеличићима сматрао је Милош Благојевић: Милош Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, у: *Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање*, ур. Војислав Ђурић, Београд 1979, 163, нап. 170. Синиша Мишић је изнео мишљење да су прва тројица спадала у ред ситне властеле, док су преостала двојица били властеличићи: С. Мишић и Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, 82; Марија Копривица, „Црквени војници’ у средњовековној Србији”, *Црквене студије* 21 (2024) 249–250, такође сматра да је реч о властеличићима.

властеличић царства ми у хрисовуљи је означен Никола Утоличић, који је Св. арханђелима приложио своје село Љубочево са Црквом Св. Николе и засеком Јелховцем, те воћем и млиновима. Манастиру је то имало да припадне након смрти Николе и његове мајке, а до тада су имали да дају храму 50 литара воска.<sup>78</sup> Наглашавање *верности*, тачније *верног* или *правоверног поработанија* било је типично за повеље у којима је владар образлагао своје привилегије или поклоне учињене властели. Под верним *поработанијем* мислило се пре свега на обављање војних дужности.<sup>79</sup> Овим се на још један начин потврђује суштинска истоветност положаја властеле и властеличића. Остаје ипак питање зашто је цар могао поклонити својој задужбини властеличића Николу Утоличића, без помињања његове сагласности.

Неопходно је напоменути да ово није једини познат случај да се припадници елитног слоја дарују некој црквеној институцији. Познато је да је краљ Милутин (1282–1321) манастиру Св. Ђорђа код Скопља повељом из 1299/1300.<sup>80</sup> доделио између осталог царску пронију коју је иначе држао извесни Драгота. Стога се његов зет Манота „предао” манастиру како би задржао посед. Имао је обавезу да служи цркви сходно *Војничком закону*, што је подразумевало да му се коњ не сме товарити, као да ни он сам не сме бити оптерећен у транспортним пословима.<sup>81</sup> Под истим условом је манастиру краљ даровао и Калођурђа с децом и баштином.<sup>82</sup> Најзад, истом храму потчинио се и Хранча како би задржао тастов посед. Наглашава се да је имао бити црквени војник по закону Светог Симеона и Светог Саве, а то је такође значило да му се коњ не товари и да не учествује у транспортној служби.<sup>83</sup> Запажа се да је статус свих људи дарованих манастиру био практично исти, иако је Манота

<sup>78</sup> С. Мишић и Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, 49, 98.

<sup>79</sup> М. Ивановић, „Коњ добри и оружје”, 48–49; М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, 161.

<sup>80</sup> Срђан Пириватрић је у скороје време дошао до закључка да је у ствари реч о две повеље, од којих је прва издата 1298. а потоња 1299/1300. након склапања брака краља Милутина са Симонидом: Срђан Пириватрић, „Хронологија првих владарских аката краља Милутина издатих после освајања Скопља”, у: *ПЕРИВОЛОС. Зборник у част Мирјане Живојиновић* I, ур. Дејан Целебцић и Бојан Миљковић, Београд 2015, 208, 212–213. За нашу тему то није од суштинског значаја.

<sup>81</sup> *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I, (1186–1321), прир. Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик, Београд 2011, 324; Г. Острогорски, *Пронија*, 127–129; Раде Михаљчић, „Војнички закон”, у: *исти, Изворна вредност старе српске грађе*, Београд 2001, 51–52.

<sup>82</sup> *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 324.

<sup>83</sup> Исто, 328.

поседовао пронију, а Калођурђе баштину.<sup>84</sup> Само за Хранчу је пак речено да је имао бити црквени војник, али је сасвим јасно да су и преостала двојица имали исти статус.

Одредба о даривању Хранче недвосмислено указује на то да је *Војнички закон* настао још у време Стефана Немање и његовог сина Саве.<sup>85</sup> Једини његов познати пропис сведочанство је о томе да се од војника очекивало да своје дужности обављају као коњаници. Вреди нагласити да се, на основу извора, током првих деценија 13. века уочава постојање друштвеног слоја војника.<sup>86</sup> На основу одредаба једне од *Жичких повеља* која даје највише података о њима јасно је да су они с властелом сачињавали исти друштвени ред у тадашњој српској држави, чија је основна дужност била учешће у војним походима.<sup>87</sup> Питање је, међутим, да ли су до времена краља Милутина опстали као посебан слој. С тим у вези треба приметити да је у повељи истог владара за манастир Бањску, насталој крајем 1315. или почетком 1316,<sup>88</sup> назначено да се *бољарски коњи* не смеју товарити.<sup>89</sup> С обзиром на то да се термин *бољар* користио да означи властелина,<sup>90</sup> очигледно је на коју се друштвену групу овај пропис односио. Поводом те одредбе Раде Михаљчић је констатовао да је дошло до изједначавања права војника и властелина.<sup>91</sup> Оценили смо већ да по нашем мишљењу није било ни у раније време суштинског раздвајање те две групе. Судајући по *Закону градском* Савиног *Номоканона*, властела се од обичних војника изгледа издвајала вршењем управних и судских функција.<sup>92</sup> Одавно је изречено и мишљење да је властела у овом извору

<sup>84</sup> М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, 159–160. Претпоставио је Благојевић да је и Хранча имао пронију, мада тип његовог поседо не је назначен. Марија Копривица, „Црквени војници”, 242–243.

<sup>85</sup> Раде Михаљчић, „Војнички закон”, 52; М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, 158–160, 164.

<sup>86</sup> Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Љиљана Јухас-Георгиевска и Томислав Јовановић, Београд 1999, 118–121; Р. Михаљчић, „Војнички закон”, 56.

<sup>87</sup> Т. Тарановски, *Историја српског права*, 22; Милош Ивановић, „Властела у време владавине Стефана Првовенчаног”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Ивана Коматина, Београд 2020, 123–124.

<sup>88</sup> Ђорђе Бубало, „Неколико запажања о повељи краља Милутина за манастир Бањску”, у: *Манастир Студеница – 700 година Краљеве цркве*, ур. Љубомир Максимовић и Владимир Вукашиновић, Београд 2016, 23–25.

<sup>89</sup> *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 465.

<sup>90</sup> Раде Михаљчић, „Бољар”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 56.

<sup>91</sup> Р. Михаљчић, „Војнички закон”, 54, 56.

<sup>92</sup> Никола Радојчић, „Властел у Закону градском Номоканона Св. Саве”, *Глас САН* 193. Одељење друштвених наука 96 (1949) 8–11; Р. Михаљчић, „Војнички закон”, 56.

означавала војничке старешине.<sup>93</sup> Имајући у виду изнето, није без основа мишљење да су властеличићи потицали од војника.<sup>94</sup> То се не може недвосмислено доказати, али сличности између војника и властеличића су очигледне. Потребно је нагласити да један пропис *Душановог законика* за који се јасно назначава да потиче из времена краља Милутина дели становништво на *велику властелу, средње људе и себре*.<sup>95</sup> Заиста логично звучи да се под *средњим људима* мисли на *властеличиће*.<sup>96</sup>

Краљ Милутин је, повељом за своју задужбину манастир Бањску, доделио петорици људи по једно село да држе у баштину они и њихова деца уз услов да су верни цркви, владару и његовима наследницима. Такође нису смели ни да буду црквени лопови.<sup>97</sup> Како је већ речено, наглашавање обавезе верности тражило се једино од припадника властеоског сталежа.<sup>98</sup> Поред њих, Бањској је потчињен и извесни Доброслав Степковић, који је изгледа већ имао своју баштину, али му је краљ доделио још једно село уз обавезу да буде веран цркви.<sup>99</sup> За њега није назначена обавеза верности владару, али не сме се сумњати да је она и њега теретила као претходну петорицу. Одредба о *бољарским коњима* се свакако на њих односила.<sup>100</sup> Претпоставимо ли да су петорици људи којима је краљ даровао по једно село то били једини поседи, то би значило да су они практично тек ушли у властеоски сталеж. Њихова потпуна зависност од владара је сасвим очекивана. Тешко да су и могли утицати на своју судбину. Сву шесторицу Милош Благојевић је означио као властеличиће,<sup>101</sup> док их је Марија Копривица означила као ситну властелу.<sup>102</sup>

Хрисовуље за манастир Дечане наводе особе које су му потчињене с обавезом да за њега обављају војну службу. Примећено је да се ни за једног од њих не каже да је био војник, властеличић, пронијар или бољар.<sup>103</sup> Челник Радан је додатком друге хрисовуље за манастир Дечане, који је краљ Стефан Душан начинио негде између августа 1331. и

<sup>93</sup> Стојан Новаковић, *Стара српска војска. Историјске скице из дела „Народ и земља у старој српској држави”*, Београд 1893, 60–61.

<sup>94</sup> Т. Тарановски, *Историја српског права*, 22; Р. Михаљчић, „Властеличићи”, 92.

<sup>95</sup> *Душанов законик*, 107, 207, 208.

<sup>96</sup> Р. Михаљчић, „Властела”, 89; исти, „Војнички закон”, 56; М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, 161.

<sup>97</sup> *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 464.

<sup>98</sup> М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, 160.

<sup>99</sup> *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 464.

<sup>100</sup> М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, 161.

<sup>101</sup> Исто, 161.

<sup>102</sup> М. Копривица, „Црквени војници”, 245.

<sup>103</sup> М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, 163.

децембра 1337. године,<sup>104</sup> за своје *правоверно поработаније* дому Светог Пантократора и краљевом оцу, награђен додељивањем земље Јабланице у баштину.<sup>105</sup> Једна од допуна друге хрисовуље односила се и на протопопа Прохора, који је одлучио да се потчини манастиру, те га је краљ Душан и приложио заједно с купљеницама и оним што му је сâм даровао.<sup>106</sup> Трећом дечанском хрисовуљом, коју је краљ Душан издао негде између маја 1343. и децембра 1345,<sup>107</sup> било је дефинисано да поменути протопоп са својим селом Зерзевом чува црквени град.<sup>108</sup> Имао је, дакле, обавезу чувања црквеног утврђења.<sup>109</sup> Указано је да ова обавеза није била у складу с начелом слободе поповских баштина према *Душановом законнику*,<sup>110</sup> те је изнета могућност да је поменути протопопа држао Зерзево на начин сличан уживању проније или на неки специфичан уговорен начин.<sup>111</sup> Истоветну дужност као Прохор имало је, сходно трећој хрисовуљи, и неколико лаика који су имали да се смењују редом као посада утврђења, а који су заузврат поседовали одређену земљу. Један од њих требало је да буде постављен за челника манастирским коњима.<sup>112</sup>

Манастиру Хиландару се својевољно, са својим имањем и задужбином, потчинио властелин Рудл из Струмице, о чему је краљ Душан издао повељу марта 1345. године.<sup>113</sup> Потребно је истаћи да се у документу не

<sup>104</sup> Милош Благојевић, „Челници манастира Дечани”, у: *Дечани и византијска уметност средином XIV века*, ур Војислав Ј. Ђурић, Београд 1989, 26.

<sup>105</sup> Милош Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Београд 1880, 67; М. Копривица, „’Црквени војници’”, 247.

<sup>106</sup> М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 66–67; Марија Копривица, „Протопоп Прохор, свештеник и властеличић на дечанском властелинству у XIV веку”, *Београдски историјски гласник* 2 (2011) 76–78, 80–82; иста, „’Црквени војници’”, 246.

<sup>107</sup> Милош Благојевић, „Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу?”, *Историјски часопис* 16–17 (1970) 80–86.

<sup>108</sup> М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 129–130; М. Копривица, „Протопоп Прохор”, 82–84; иста, „’Црквени војници’”, 247–248.

<sup>109</sup> М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, 162.

<sup>110</sup> *Душанов законик*, 81, 160.

<sup>111</sup> М. Копривица, „Протопоп Прохор”, 83–84.

<sup>112</sup> М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 129, 131; М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, 162–163; М. Копривица, „’Црквени војници’”, 246.

<sup>113</sup> Жарко Вујошевић, „О датуму и традицији хиландарске повеље о струмичком властелину Рудлу (прилог познавању „путујуће канцеларије” Стефана Душана), *Иницијал* 9 (2021) 85–105, аутор је објаснио да повељу ипак треба датирати у март 1345. сходно забележеној години, а не индикту. Напомиње да је правна радња можда договорена две године раније. Синиша Мишић, „Хрисовуља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла”, *Стари српски архив* 9 (2010) 82, сматра да је документ издат 1343. узимајући у обзир дешавања око Струмице те да је индикт тачан, а не уписана година.

истичу евентуалне обавезе Рудла према Хиландару. Извесним се чини да српском светогорском манастиру у овом крају није ни био потребан ратник. Уз то је, након смрти Рудла, све његово имање имало припасти Хиландару,<sup>114</sup> те му ни из тог разлога није требало наметати дужности. Чини се да је Хиландар на својим метохијама имао црквене војнике, мада се они углавном могу посредно препознати у документима.<sup>115</sup>

Када је реч о потчињавању припадника елитног слоја црквеним институцијама, треба споменути и једну одредбу из хрисовуље цара Душана манастиру Св. арханђела. Према њој је властела која се нађе у цркви имала обавезе да оре *бедбу*<sup>116</sup> сваког жита, да завлаче то што узору, сена да косе један дан и да здену, по стат винограда да обраде и пут с игуманом.<sup>117</sup> Наизглед необично је што су се властели наметали физички послови. Несумњиво да је реч о ванредном намету,<sup>118</sup> а уз то нам се чини како је већ претпостављено да су ту дужност у име властелина обављали њима потчињени људи.<sup>119</sup> Стога се може рећи да је пут с игуманом, као војна пратња, у ствари била главна обавеза властелина међу наведеним.<sup>120</sup> Отуда се не можемо сагласити са мишљењем Теодора Тарановског да је наметањем физичких послова властели дошло до понижавања њиховог сталешког нивоа, те да су били знатно деградирани.<sup>121</sup>

Након времена издавања хрисовуље Св. арханђелима нема више података о потчињавању властелина црквама или манастирима.<sup>122</sup> На основу изнетог може се закључити да је владар себи потчињене властелине могао потчињавати храмовима. Сагласност припадника елитног слоја не помиње се увек, али се чини да је она морала постојати,

<sup>114</sup> Ж. Вујошевић, „О датуму и традицији хиландарске повеље”, 104–105; С. Мишић, „Хрисовуља Стефана Душана Хиландару”, 77–79.

<sup>115</sup> М. Копривица, „Црквени војници”, 243–244.

<sup>116</sup> Бедба је представљала допунску радну обавезу зависног становништва коју су обично испуњавали орањем, при чему су добијали храну од својих господара: Милош Благојевић, „Бедба”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 37.

<sup>117</sup> С. Мишић и Т. Татјана Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, 111.

<sup>118</sup> Т. Тарановски, *Историја српског права*, 46.

<sup>119</sup> М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, 164; М. Копривица, „Црквени војници”, 250.

<sup>120</sup> Т. Тарановски, *Историја српског права*, 46; М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, 164; М. Копривица, „Црквени војници”, 250.

<sup>121</sup> Т. Тарановски, *Историја српског права*, 46.

<sup>122</sup> Милош Благојевић помиње да је цар Душан одредио да Црква Св. Николи у Добрушти има шестсто војника: М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, 160. Ми, међутим, повељу која то прописује нисмо узели у разматрање јер је највероватније реч о фалсификату: Жарко Вујошевић, „Повеља краља Стефана Душана о цркви Светог Николе у Добрушти”, *Стари српски архив* 4 (2005) 61–62.

јер се њихов положај тим чином мењао. Њихове главне обавезе су и даље биле војног карактера, попут војне пратње игумана или давања посаде за манастирска утврђења.<sup>123</sup> Верност владару се и даље подразумевала.<sup>124</sup> Поставља се питање зашто су властелини на то пристајали. Чини се да је углавном реч о особама које нису располагале великим поседима.<sup>125</sup> Може се помишљати да су сматрали како ће им војно оптерећење бити мање на црквеним поседима.<sup>126</sup> Услед специфичности положаја ове властеле тешко је оценити какав је био статус оних који су потпали у неку врсту зависности од крупније властеле, чега је, како се види из примера Иванка Пробиштитовића, свакако било. Поседи су им и даље зависили од владара, коме су морали бити верни. У чему се онда огледала њихова зависност од моћнијег властелина?

Одговор на поменуто питање није могуће дати на основу извора које имамо. Вреди зато покушати спровести извесна упоређења. Пажњу ћемо најпре усмерити на средњовековну босанску државу. Постојање хијерархијских веза на њеном подручју нешто је боље документовано него у Србији. Први сигурни подаци и за Босну потичу из средине 14. века. Тако се у повељи бана Твртка из 1354. кнезу Влатку Вукославићу истиче да му не смеју ништа од поседа које је добио од бана Стјепана II одузети господа која су се заклела, а чија имена се наводе у документу, као ни њихови властелини.<sup>127</sup> Несумњиво да је потчињавање ситније властеле било једна од основа за издвајање Хрвоја Вукичића, Сандаља Хранића и Павала Раденовића из редова горњег дела елитног слоја, што је процес који је окончан крајем прве деценије 15. века. За њих се може рећи да су постали обласни господари. Краљеви су задржали непосредну власт само на мањем делу територије.<sup>128</sup> Напомињемо то, јер су обласни господари на својим територијама практично преузели све прерогативе власти и заузели место владара у односу према властели која је онда њима дуговала „верну службу”.<sup>129</sup> Међутим, важно је приметити да је било

<sup>123</sup> М. Копривица, „Црквени војници”, 251.

<sup>124</sup> М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, 164.

<sup>125</sup> М. Копривица, „Црквени војници”, 251.

<sup>126</sup> Исто, 251, Марија Копривица претпоставља да они нису одлазили у ратне походе као други властелини.

<sup>127</sup> Срђан Рудић, „Повеља бана Твртка Котроманића кнезу Влатку Вукославићу”, *Стари српски архив* 2 (2003) 71–74; Анто Бабић, „О односима вазалитета у средњовековној Босни”, *Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине* VI (1954) 36, нап. 25.

<sup>128</sup> Срђан Рудић, *Босанска властела у XV веку. Просопографска студија*, Београд – Бања Лука 2021, 26, 31–36.

<sup>129</sup> А. Бабић, „О односима вазалитета”, 40–41; Сима Ћирковић, „Русашка господа. Босански великаши на путу еманципације”, у: исти, *Работници, војници, духовници. Друштва*

хијерархијских веза међу властелом и на територијама обласних господара. Познато је тако да је Влатко Влађевић, чији је господар био кнез Павле Раденовић, имао у својој служби војводу Миотоша, који му је усекао надгробни натпис. Касније је и сам Миотош у свом надгробном натпису истакао да је сахрањен крај Влаткових ногу, те да му је жив послужио.<sup>130</sup> Колика је била зависност властелина од господара добро илуструје писмо Драгише Дињичића својим господарима кнезу Вукашину и војводи Вукмиру Златаносовићу. У њему их је молио да размотре то што га је Дубровчанин Мароје Држић псовао наглашавајући да они могу да му заповедају као његова господа.<sup>131</sup> Уочава се, дакле, да је подређени властелин био потпуно зависан од воље свог надређеног. Ситуацију из босанске државе због њеног специфичног развоја у 15. веку не смемо пресликати на српску државу, где је ипак с временом власт врховног владара ојачала под Лазаревићима и Бранковићима. Недостају нам уз то подаци о томе да ли је било сачињавања докумената при ступању у нечију службу и да ли су том приликом договаране обавезе.

Поглед је потребно усмерити и ка средњовековној Угарској, с којом је српска држава, а уосталом и босанска, имала врло интензивне односе. Сви племићи у Угарској имали су *de iure* иста права. Повеље из 13. века указују на то да је прихватање у племство било праћено даривањем поседа од владара у замену за службе учињене краљевској круни. Дарови које је краљ учинио могли су се изгубити због многих кривица које су означаване као *infidelitas* (неверство).<sup>132</sup> Без обзира на то, с временом су се међу племством створиле хијерархијске везе. Један број племића улазио је у службу оних моћнијих, чиме су постајали њихови *фамилијари*. Племић је постајао нечији фамилијар обавезивањем на верност, лојалност и службу на било који начин. Некада су обе стране полагале заклетву, а касније су и писани документи с побројаним обавезама постали уобичајени. Служба коју је фамилијар имао да обавља ретко се прецизи-

---

средњовековног Балкана, Београд 1997, 309–310; С. Рудић, *Босанска властела у XV веку*, 38; Pavao Živković, „Feudalna hijerarhija i feudalna anarhija u Bosni i Hercegovini u XV. stoljeću”, у: *isti*, *Iz srednjovjekovne povijesti Bosne i Huma*, Osijek 2002, 123–124.

<sup>130</sup> Marko Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine* IV, Sarajevo 1970, 25, 31, 33; Гордана Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 97–99; А. Бабић, „О односима вазалитета”, 42–43; Р. Živković, „Feudalna hijerarhija”, 116.

<sup>131</sup> Јелена Мргрић, „Писмо кнеза Драгише Дињичића кнезу Вукашину и војводи Вукмиру Златаносовићу”, *Стари српски архив* 6 (2007) 203; Сима Ћирковић, „’Верна служба’ и ’вјера господска’”. Везе личне зависности у босанској држави”, у: *исти*, *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, 323.

<sup>132</sup> János M. Bak, „Feudalism in Hungary”, in: *Feudalism: New Landscape of Debate*, eds. Sverre Bagge, Michael H. Getling and Thomas Lindkvist, Turnhout 2011, 204–205, 209–210, 213.

рала, али је она првенствено била војна, што је подразумевало да фамилијар буде у трупaма господара, под његовом заставом када краљ позове на поход. Поред тога, фамилијари су управљали поседима, надгледали су административне институције, коришћени су за приватне ратове, заступали су интересе господара на жупанијским скупштинама и представљали господаре у правним процесима. Заузврат су добијали заштиту од напада и било каквог умањивања статуса. Уз то, могли су се издржавати живећи на двору свог сениора, мада је било уобичајеније да буду плаћани у готовом новцу или натури или да добију право на део прихода свог господара. Уколико господари нису имали довољно прихода или непокретних добара, фамилијари су за службу добијали од њих земљу у вечно власништво. С временом је то постајао све значајнији начин плаћања. Има примера да је краљ одобравао такве трансакције, али није познато да ли је то била уобичајена пракса. Било је забрањено насилно неког узети за фамилијара, али се то ипак догађало. Слободни су били племићи и да промене господара. Осиромашење је многе племиће нагнало да постану фамилијари. Неки су се подвргли власти црквених господара. Моћни господари који су преузимали службе у краљевству, као што су позиције жупана или бана, постављали су своје фамилијаре на подређене позиције у административном апарату. Опет, фамилијари су могли упошљавати своје људе да субординирају позиције у хијерархији. Услед тога лествица господарења и служби могла се проширити на четири или пет нивоа. Мора се нагласити да обавезе према господару нису прекидале обавезе племића према краљу. Каква год да је обећања дао надређеном, примарна обавеза и оданост била је резервисана за владара.<sup>133</sup>

Јасно је да се ситуација у средњовековној Србији не може изједначити с оном у Угарској, али нам се чини да одређене карактеристике у вези с фамилијарима могу бити од користи за разумевање хијерархијских односа међу српском властелом. Запазили смо већ да је и у српској држави несумњиво било припадника властеоског staleжа који су били на дворовима моћне властеле, вршећи за њу војне и управне послове.<sup>134</sup> Такође, речено је и да су *архонтопули* у Византији били на дворовима моћнијих аристократа. Подаци о властелинима потчињеним манастирима или неком великашу, као у случају Иванка Пробиштитовића, заиста указују на особе чије је материјално стање било релативно скромно. Тако су осиромашење и тражење заштите могли и у Србији бити један од

<sup>133</sup> Martyn C. Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London – New York 2000, 110–126; J. Bak, „Feudalism in Hungary”, 210–215.

<sup>134</sup> Т. Тарановски, *Историја српског права*, 42–43.

мотива за службу слабијих властелина код оних јачих. Други је свакако могао бити могућност за напредовање на друштвеној лествици, што се десило у случају поменутог Иванка. Није искључено ни да су српски крупни властелини своје приврженике такође примарно плаћали у новцу. Готово сви Иванкови поседи били су *купљенице*. Војна обавеза се у сваком случају и у Србији дуговала владару. Постојање *великог властелина стегоноше*<sup>135</sup> указује на могућност да су се ситнији властелини за походе окупљали под заставом моћнијег. Посредни докази да је то заиста био случај чини се да постоје. Другачије тешко да се може објаснити исказ Јована Кантакузина да је великаш Хреља имао на располагању 1.000 војника када се приклонио византијском цару Андронику III.<sup>136</sup> На другом месту исти писац истиче да је великаш Стефана Душана Хлапен имао велико имање и војску, која није била занемарљива.<sup>137</sup> Без увлачења ситније властеле у своју мрежу великаши не би могли формирати своје готово самосталне области, што је дошло до пуног изражаја током владавине цара Уроша, услед чега се држава практично распала и пре његове смрти.<sup>138</sup> Један од одраза таквог стања јесте и потчињавање кефалија, који су иначе били представници државне власти,<sup>139</sup> великашима. Тако се на пример конавоски кефалија Милман, који се од 1359. среће у изворима, јавља као потчињени Војиславу Војиновићу, а не цару.<sup>140</sup> Током владавине цара Уроша свакако је властела преузела и прерогатив потврђивања и додељивања баштина, мада немамо податке када се то тачно догодило.

Када је реч о термину *фамилијари*, потребно је истаћи да се он у XV веку среће и у документима везаним за српске деспоте. То наравно није изненађење с обзиром да је већ деспот Стефана Лазаревић (1389–1427) захваљујући поседима које је добијао на тлу Угарске ушао у ред тамошњих барона.<sup>141</sup> Отуда не изненађује што су српски деспоти попут

<sup>135</sup> Реч је о великашима који су имали право на своју ратну заставу: Душанов законик, 209; Сима Ћирковић и Срђан Рудић, „Грб”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 132.

<sup>136</sup> *Византијски извори за историју народа Југославије* VI, 364–365.

<sup>137</sup> Исто, 520.

<sup>138</sup> Детаљније о томе: Раде Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 1989<sup>2</sup>.

<sup>139</sup> Опширније о кефалијама: Милош Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 246–285.

<sup>140</sup> Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 41, 49; М. Благојевић, *Државна управа*, 263–264.

<sup>141</sup> Јован Радонић, „Споразум у Тати 1426. и српско-угарски односи од XIII до XVI века”, *Глас СКА* 187 (1941) 158–160; Сима Ћирковић, „Кретања према северу”, у: *Историја српског народа* II, ур. Јованка Калић, Београд 1982, 322–323; Александар Крстић, „Угри и

других угарских барона и земљопоседника имали велики број фамилијара из редова домаћег племства. Од пете деценије XV века почињу и Срби да се појављују међу фамилијарима деспота Ђурђа Бранковића. Управо у то време угарски краљеви су издавали декрете којима су забрањивали српском деспоту и осталим магнатима да постављају странце на државне положаје у Угарској.<sup>142</sup> Поред тога, сам деспот Ђурађ је у својим документима на латинском означио смедеревског војводу Вукосава и Дубровчанина Јунија Градића као своје фамилијаре.<sup>143</sup> Коришћење овог термина у овим случајевима је свакако било прилагођавање пракси угарских докумената, па се на основу тога не може закључивати да је било институције *фамилијара* у Српској деспотовини. Сматрамо да ипак поменути подаци указују на блискост поменутих личности с деспотом Ђурђем. Исто тако они могу бити докази за то да је институција *фамилијара* у извесној мери препознавана у српској средини. Нажалост, немамо конкретних података о властелинима који би били подређени оним моћнијим у Држави српских деспота (1402–1459).

Сумирајући све речено могли бисмо закључити да је сасвим извесно да су у српској средњовековној држави постојали властелини који су били у неком облику зависности од оних моћнијих. Суштински то није умањивало њихова права, те су у односу на владара сви били у истом положају. Могуће је да се на њих у време постојања Српског царства односио термин властеличићи. До потчињавања великашима долазило је вероватно због осиромашивања једног броја властелина. Други разлог је свакако могао бити притисак који је крупнија властела вршила над ситнијом. Посредно се чини да је властела у служби крупнијих господара могла бити на њиховом двору и у ратним походима учествовати у јединицама које су они предводили. Не можемо закључити у чему се још могла огледати њихова зависност од велике властеле. Отуда нам није познато да ли су можда као у Угарској сачињавани уговори у вези са ступањем у нечију службу. Кроз службу моћнијем властелину они скромнији могли су остварити успон на друштвеној лествици.

---

српско-угарски односи у биографији деспота Стефана Лазаревића Константина Филозофа”, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности* VIII, ур. Гордана Јовановић, Деспотовач 2017, 78–80.

<sup>142</sup> Aleksandar Krstić, „Familiares of the Serbian despots in and from the territory of Banat (1411–1458)”, in: *Politics and Society in the Central and South-Eastern Europe (13th–16th centuries)*, ed. Zoltan Iusztin, Cluj–Napoca, 2019, 95–109; С. Ђирковић, „Кретања према северу”, 324–325.

<sup>143</sup> Lajos Thallózy et Antal Áldásy, *Magyarország mellékterületeinek oklevéltára II, A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, Budapest 1907, 166, 191.

Успостављање хијерархијских односа међу властелом слабило је положај владара. Управо је то омогућило великашима да формирају своје простране области, што је дошло до пуног изражаја током владавине цара Уроша. Српски деспоти су као угарски барони и сами имали себи потчињене племиће, који су називани *фамилијари*. Непостојање доступних извора онемогућује давање ширих закључака о природи односа међу српском властелом. Чини нам се да се они ипак нису много разликовали од сличних односа у другим суседним државама.

## ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

### Објављени извори – Published Primary Sources

- Petit, Louis & Basily Korablev, „Actes de Chilandar I, Actes Grecs”, *Византијскиј временик. Приложеније* кѢ XVII тому (1911). [Petit, Louis & Basily Korablev, „Actes de Chilandar I, Actes Grecs”, *Vizantijskij vremenik. Priloženie k XVII tomu* (1911)]
- Rački, Franjo, „Prilozi za sbirku srbskih i hrvatskih listina”, *Rad JAZU* 1 (1867) 124–163.
- Thallózy, Lajos & Antal Áldásy, *Magyarország melléktartományainak oklevéltára II, A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, Budapest 1907.
- Valentini, Josephi, *Acta Albaniae Veneta: saeculorum XIV et XV*, Prs. 1, *Saeculum XIV complectentis* III, München 1968.
- Valentini, Josephi, *Acta Albaniae Veneta: saeculorum XIV et XV*, Prs. 2, *Saeculi XV praescanderbeginam periodum complectens* VIII, München 1970.
- Vego, Marko, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine* IV, Sarajevo 1970.
- Алексић, Владимир, „Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку Пробиштитовићу”, *Стари српски архив* 8 (2009) 69–80. [Aleksić, Vladimir, „Povelja cara Stefana Dušana vlasteličiću Ivanku Probištitoviću”, *Stari srpski arhiv* 8 (2009) 69–80]
- Византијски извори за историју народа Југославије* VI, ур. Фрањо Баришић и Божидар Ферјанчић, Београд 1986. [*Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* VI, ur. Franjo Barišić i Božidar Ferjančić, Beograd 1986]
- Вујошевић, Жарко, „Повеља краља Стефана Душана о цркви Светог Николе у Добрушти”, *Стари српски архив* 4 (2005) 51–67. [Vujošević, Žarko, „Povelja kralja Stefana Dušana o crkvi Svetog Nikole u Dobrušti”, *Stari srpski arhiv* 4 (2005) 51–67]
- Душанов законик*, прир. Ђорђе Бубало, Београд 2010. [*Dušanov zakonik*, прир. Đorđe Bubalo, Beograd 2010]
- Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, прир. Никола Радојчић, Београд 1960. [*Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354. godine*, прир. Nikola Radojčić, Beograd 1960]
- Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I, (1186–1321), прир. Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик, Београд 2011. [*Zbornik srednjovekovnih ćirilčkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika*, knj. I, (1186–1321), прир. Vladimir Mošin, Sima Ćirković i Dušan Sindik, Beograd 2011]
- Милићевић, Ђ. Милан, „Манастири у Србији”, *Гласник СУД* XXI (1867) 1–96. [Milićević, Đ. Milan, „Manastiri u Srbiji”, *Glasnik SUD* XXI (1867) 1–96]
- Милојевић, Милош, *Дечанске хрисовуље*, Београд 1880. [Milojević, Miloš, *Dečanske hrisovulje*, Beograd 1880]
- Михалјчић, Раде, „Мљетске исправе цара Уроша (10. и 27. априла 1357. године)”, *Стари српски архив* 3 (2004) 71–87. [Mihaljčić, Rade, „Mljetske isprave cara Uroša (10. i 27. aprila 1357. godine)”, *Stari srpski arhiv* 3 (2004) 71–87]
- Мишић, Синиша, „Хрисовуља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла”, *Стари српски архив* 9 (2010) 75–86. [Mišić, Siniša, „Hrisovulja Stefana Dušana Hilandaru kojom prilaze vlastelina Rudla”, *Stari srpski arhiv* 9 (2010) 75–86]

- Мишић, Синиша, „Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије”, *Стари српски архив* 13 (2014) 181–206. [Mišić, Siniša, „Hrisovulja cara Stefana Dušana o osnivanju Zletovske episkopije”, *Stari srpski arhiv* 13 (2014) 181–206]
- Мишић, Синиша и Татјана Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, Београд 2003. [Mišić, Siniša i Tatjana Subotin-Golubović, *Svetoarhandelska hrisovulja*, Beograd 2003]
- Младеновић, Александар, *Повеље кнеза Лазара: текст, коментари, снимци*, Београд 2003. [Mladenović, Aleksandar, *Povelje kneza Lazara: tekst, komentari, snimci*, Beograd 2003]
- Мргић, Јелена, „Писмо кнеза Драгише Дињићића кнезу Вукашину и војводи Вукмиру Златоносовићу”, *Стари српски архив* 6 (2007) 201–207. [Mrgić, Jelena, „Pismo kneza Dragiše Dinjičića knezu Vukašinu i vojvodi Vukmiru Zlatonosoviću”, *Stari srpski arhiv* 6 (2007) 201–207]
- Новаковић, Стојан, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354*, Београд 1898. [Novaković, Stojan, *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349. i 1354*, Beograd 1898]
- Петровић, Владета, „Две хрисовуље краља Стефана Душана којима потврђује Хрељине прилоге манастиру Хиландару у Штипу и Струмици”, *Стари српски архив* 13 (2014) 3–32. [Petrović, Vladeta, „Dve hrisovulje kralja Stefana Dušana kojima potvrđuje Hreljine priloge manastiru Hilandaru u Štipu i Strumici”, *Stari srpski arhiv* 13 (2014) 3–32]
- Порчић, Небојша, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама: доба Немањића*, Београд 2017. [Porčić, Nebojša, *Dokumenti srpskih srednjovekovnih vladara u dubrovačkim zbirkama: doba Nemanjića*, Beograd 2017]
- Рудић, Срђан, „Повеља бана Твртка Котроманића кнезу Влатку Вукославићу”, *Стари српски архив* 2 (2003) 69–83. [Rudić, Srđan, „Povelja bana Tvrtka Kotromanića knezu Vlatku Vukoslaviću”, *Stari srpski arhiv* 2 (2003) 69–83]
- Соловјев, Александар и Владимир Мошин, *Грчке повеље српских владара. Издање текстова, превод и коментар*, Београд 1936. [Solovjev, Aleksandar i Vladimir Mošin, *Grčke povelje srpskih vladara. Izdanje tekstova, prevod i komentar*, Beograd 1936]
- Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Љиљана Јухас-Георгиевска и Томислав Јовановић, Београд 1999. [Stefan Prvovenčani, *Sabrana dela*, прир. Ljiljana Juhas-Georgievska i Tomislav Jovanović, Beograd 1999]
- Стојановић, Љубомир, *Стари српски записи и натписи II*, Београд 1903. [Stojanović, Ljubomir, *Stari srpski zapisi i natpisi II*, Beograd 1903]
- Томовић, Гордана, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974. [Tomović, Gordana, *Morfologija ćirilčkih natpisa na Balkanu*, Beograd 1974]
- Фостиков, Александра, „Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару”, *Стари српски архив* 13 (2014) 79–142 [Fostikov, Aleksandra, „Zbirna povelja kraljeva Milutina i Stefana Dušana Hilandaru”, *Stari srpski arhiv* 13 (2014) 79–142]

## Литература – Secondary Works

- Richard Abels, „The Historiography of a Construct: 'Feudalism' and the Medieval Historian”, *History Compass* 7/3 (2009) 1008–1031.
- Bak, M. János, „Feudalism in Hungary”, in: *Feudalism: New Landscape of Debate*, eds. Sverre Bagge, Michael H. Getling & Thomas Lindkvist, Turnhout 2011, 203–216.

- Bartusis, Mark, „Chrelja and Momčilo: Occasional Servants of Byzantium in Fourteenth Century Macedonia”, *Byzantinoslavica* 41 (1980) 201–221.
- Bartusis, Mark C., „Serbian pronoria and pronoria in Serbia: the diffusion of an institution”, *Зборник радова Византолошког института* 48 (2011) 177–216. [*Zbornik radova Vizantološkog instituta* 48 (2011) 177–216]
- Bloch, Marc, *Feudalno društvo*, Zagreb 2001.
- Krstić, Aleksandar, „Familiares of the Serbian despots in and from the territory of Banat (1411–1458)”, in: *Politics and Society in the Central and South-Eastern Europe (13th–16th centuries)*, ed. Zoltan Iusztin, Cluj–Napoca, 2019, 93–109.
- Nicol, Donald, *The Despotate of Epiros, 1267–1479. A contribution to the history of Greece in the middle ages*, Cambridge 1984.
- Rady, Martyn C., *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London – New York 2000.
- Reynolds, Susan, *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford 1994.
- Reynolds, Susan, „Fiefs and Vassals after Twelve Years”, in: *Feudalism: New Landscapes of Debate*, eds. Sverre Bagge, Michael Getling & Thomas Lindkvist, Turnhout 2011, 15–26.
- Živković, Pavao, „Feudalna hijerarhija i feudalna anarhija u Bosni i Humu u XV. stoljeću”, u: isti, *Iz srednjovjekovne povijesti Bosne i Huma*, Osijek 2002, 114–124.
- Бабић, Анто, „О односима вазалитета у средњевјековној Босни”, *Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине* VI (1954) 29–44. [Babić, Anto, „О односима вазалитета у средњевјековној Босни”, *Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине* VI (1954) 29–44]
- Благојевић, Милош, „Бедба”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 37–38. [Blagojević, Miloš, „Bedba”, u: *Leksikon srpskog srednjeg века*, прир. Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd 1999, 37–38]
- Благојевић, Милош, „Господари Срба и Подунавља”, *Историјски гласник* 1–2 (1983) 43–54. [Blagojević, Miloš, „Gospodari Srba i Podunavlja”, *Историјски гласник* 1–2 (1983) 43–54]
- Благојевић, Милош, „Држава”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 165–169. [Blagojević, Miloš, „Država”, u: *Leksikon srpskog srednjeg века*, прир. Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd 1999, 165–169]
- Благојевић, Милош, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997. [Blagojević, Miloš, *Državna uprava u srpskim srednjovekovnim zemljama*, Beograd 1997]
- Благојевић, Милош, „Закон светог Симеона и светог Саве”, у: *Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање*, ур. Војислав Ђурић, Београд 1979, 129–164. [Blagojević, Miloš, „Zakon svetoga Simeona i svetoga Save”, u: *Sava Nemanjić – Sveti Sava. Istorija i predanje*, ur. Vojislav Đurić, Beograd 1979, 129–164]
- Благојевић, Милош, „Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу?”, *Историјски часопис* 16–17 (1970) 79–86. [Blagojević, Miloš, „Kada je kralj Dušan potvrdio Dečansku hrisovulju?”, *Istorijski časopis* 16–17 (1970) 79–86]
- Благојевић, Милош, „Челници манастира Дечани”, у: *Дечани и византијска уметност средином XIV века*, ур. Војислав Ј. Ђурић, Београд 1989, 21–34. [Blagojević, Miloš, „Čelnici manastira Dečani”, u: *Dečani i vizantijska umetnost sredinom XIV века*, ur. Vojislav J. Đurić, Beograd 1989, 21–34]
- Бубало, Ђорђе, „Неколико запажања о повељи краља Милутина за манастир Бањску”, у: *Манастир Студеница – 700 година Краљеве цркве*, ур. Љубомир Максимовић и Владимир Вукашиновић, Београд 2016, 19–33. [Bubalo, Đorđe, „Nekoliko zapažanja o povelji kralja

- Milutina za manastir Banjsku”, u: *Manastir Studenica – 700 godina Kraljeve crkve*, ur. Ljubomir Maksimović i Vladimir Vukašinović, Beograd 2016, 19–33]
- Бубало, Ђорђе, „Шта значи реч ’отрок’ у српским повељама”, *Зборник Матице српске за историју* 56 (1997) 19–58. [Bubalo, Đorđe, „Šta znači reč ’otrok’ u srpskim poveljama”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 56 (1997) 19–58]
- Вујошевић, Жарко, „О датуму и традицији хиландарске повеље о струмичком властелину Рудлу (прилог познавању ’путујуће канцеларије’ Стефана Душана)”, *Иницијал* 9 (2021) 85–109. [Vujošević, Žarko, „O datumu i tradiciji hilandarske povelje o strumičkom vlastelinu Rudlu (prilog poznavanju ’putujuće kancelarije’ Stefana Dušana)”, *Inicijal* 9 (2021) 85–109]
- Динић, Михаило, „Реља Охмућевић – историја и предање”, *Зборник радова Византолошког института* 9 (1966) 95–117. [Dinić, Mihailo, „Relja Ohmućević – istorija i predanje”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 9 (1966) 95–117]
- Динић, Михаило, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967. [Dinić, Mihailo, *Humsko-trebinjska vlastela*, Beograd 1967]
- Ивановић, Милош, „Властела у време владавине Стефана Првовенчаног”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Ивана Коматина, Београд 2020, 119–137. [Ivanović, Miloš, „Vlastela u vreme vladavine Stefana Prvovenčanog”, u: *Stefan Prvovenčani i njegovo doba*, ur. Ivana Komatina, Beograd 2020, 119–137]
- Ивановић, Милош, „Коњ добри и оружје”. *Властела Државе српских деспота (1402–1459)*, Београд 2024. [Ivanović, Miloš, „Konj dobri i oružje”. *Vlastela Države srpskih despota (1402–1459)*, Beograd 2024]
- Јиречек, Константин, *Историја Срба*, књ. 2, *Културна историја*, Београд 1952. [Jireček, Konstantin, *Istorija Srba*, knj. 2, *Kulturna istorija*, Beograd 1952]
- Копривица, Марија, „Протопоп Прохор, свештеник и властеличић на дечанском властелинству у XIV веку”, *Београдски историјски гласник* 2 (2011) 75–89. [Koprivica, Marija, „Protopop Prohor, sveštenik i vlasteličić na dečanskom vlastelinstvu u XIV veku”, *Beogradski istorijski glasnik* 2 (2011) 75–89]
- Копривица, Марија, „’Црквени војници’ у средњовековној Србији”, *Црквене студије* 21 (2024) 241–255. [Koprivica, Marija, „’Crkveni vojnici’ u srednjovekovnoj Srbiji”, *Crkvene studije* 21 (2024) 241–255]
- Крстић, Александар, „Угри и српско-угарски односи у биографији деспота Стефана Лазаревића Константина Филозофа”, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности VIII*, ур. Гордана Јовановић, Деспотовач 2017, 71–89. [Krstić, Aleksandar, „Ugri i srpsko-ugarski odnosi u biografiji despota Stefana Lazarevića Konstantina Filozofa”, u: *Srednji vek u srpskoj nauci, istoriji, književnosti i umetnosti VIII*, ur. Gordana Jovanović, Despotovac 2017, 71–89]
- Макушев, Викентий, „О прониі въ древней Сербіи”, *Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія* CLXXV (1874) 1–20. [Makušev, Vikentij, „O pronii v drevnei Serbii”, *Žurnal Ministerstva narodnago prosvješćenija* CLXXV (1874) 1–20]
- Михалјчић, Раде, „Бољар”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михалјчић, Београд 1999, 56. [Mihaljčić, Rade, „Boljar”, u: *Leksikon srpskog srednjeg века*, prir. Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd 1999, 56]
- Михалјчић, Раде, „Властела”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михалјчић, Београд 1999, 87–89. [Mihaljčić, Rade, „Vlastela”, u: *Leksikon srpskog srednjeg века*, prir. Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd 1999, 87–89]

- Михаљчић, Раде, „Властеличићи”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 91–92. [Mihaljčić, Rade, „Vlasteličići”, у: *Leksikon srpskog srednjeg века*, прир. Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd 1999, 91–92]
- Михаљчић, Раде, „Војнички закон”, у: исти, *Изворна вредност старе српске грађе*, Београд 2001, 51–57. [Mihaljčić, Rade, „Vojnički zakon”, у: isti, *Izvorna vrednost stare srpske građe*, Beograd 2001, 51–57.]
- Михаљчић, Раде, *Крај српског царства*, Београд 1989<sup>2</sup>. [Mihaljčić, Rade, *Kraj srpskog carstva*, Beograd 1989<sup>2</sup>]
- Михаљчић, Раде, „Ставилац”, *Историјски часопис* 23 (1976) 5–21. [Mihaljčić, Rade, „Stavilac”, *Istorijski časopis* 23 (1976) 5–21]
- Михаљчић, Раде и Сима Ћирковић, „Баштина”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 31–33. [Mihaljčić, Rade i Sima Ćirković, „Baština”, у: *Leksikon srpskog srednjeg века*, прир. Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd 1999, 31–33]
- Николић, Маја, *Византијска аристократија у XV веку* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2013). [Nikolić, Maja, *Vizantijska aristokratija u XV veku* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Beograd, 2013)]
- Новаковић, Стојан, *Пронијари и баштиници (спахије и читлук-сахибије). Прилог к историји непокретне имовине у Србији XIII–XIX века. Једна глава из пространјег дела „Народ и земља у старој српској држави”*, Београд 1887. [Novaković, Stojan, *Pronijari i baštinici (spahije i čitluk-sahibije). Prilog k istoriji nepokretne imovine u Srbiji XIII–XIX века. Jedna глава iz prostranijeg dela „Narod i zemlja u staroj srpskoj državi”*, Beograd 1887]
- Новаковић, Стојан, *Стара српска војска. Историјске скице из дела „Народ и земља у старој српској држави”*, Београд 1893. [Novaković, Stojan, *Stara srpska vojska. Istorijske skice iz dela „Narod i zemlja u staroj srpskoj državi”*, Beograd 1893]
- Острогорски, Георгије, *Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1951. [Ostrogorski, Georgije, *Pronija. Prilog istoriji feudalizma u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama*, Beograd 1951]
- Пириватрић, Срђан, „Хронологија првих владарских аката краља Милутина издатих после освајања Скопља”, у: *PERIVOLOS. Зборник у част Мирјане Живојиновић I*, ур. Дејан Целебих и Бојан Миљковић, Београд 2015, 205–213. [Pirivatrić, Srđan, „Hronologija prvih vladarskih akata kralja Milutina izdatih posle osvajanja Skoplja”, у: *PERIVOLOS. Zbornik u čast Mirjane Živojinović I*, ур. Dejan Dželebdžić i Bojan Miljković, Beograd 2015, 205–213]
- Радојчић, Никола, „Властел у Закону градском Номоканона Св. Саве”, *Глас САН* 193. *Одељење друштвених наука* 96 (1949) 1–14. [Radojčić, Nikola, „Vlastel u Zakonu gradskom Nomokanona Sv. Save”, *Glas SAN* 193. *Odeljenje društvenih nauka* 96 (1949) 1–14]
- Радојчић, Никола, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940. [Radojčić, *Srpski državni sabori u srednjem веку*, Beograd 1940]
- Радонић, Јован, „О деспоту Јовану Оливеру и његовој жени Ани Марији”, *Глас СКА* 94 (1914) 74–108. [Radonić, Jovan, „O despotu Jovanu Oliveru i njegovoj ženi Ani Mariji”, *Glas SKA* 94 (1914) 74–108]
- Радонић, Јован, „Споразум у Тати 1426. и српско-угарски односи од XIII до XVI века”, *Глас СКА* 187 (1941) 117–232. [Radonić, Jovan, „Sporazum u Tati 1426. i srpsko-ugarski odnosi od XIII do XVI века”, *Glas SKA* 187 (1941) 117–232]

- Рудић, Срђан, *Босанска властела у XV веку. Просопографска студија*, Београд – Бања Лука 2021. [Rudić, Srđan, *Bosanska vlastela u XV veku. Prosopografska studija*, Beograd – Banja Luka 2021]
- Синдик, Душан, „Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару”, *Хиландарски зборник* 10 (1998) 9–134. [Sindik, Dušan, „Srpska srednjovekovna akta u manastiru Hilandaru”, *Hilandarski zbornik* 10 (1998) 9–134]
- Соловјев, Александар, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд 1980. [Solovjev, Aleksandar, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354. godine*, Beograd 1980]
- Соловјев, Александар, „Судбина једне властеоске породице из средњовековне Србије”, *Старинар VIII–IX* (1933–1934) 63–72. [Solovjev, „Sudbina jedne vlasteoske porodice iz srednjovekovne Srbije”, *Starinar VIII–IX* (1933–1934)]
- Тарановски, Теодор, *Историја српског права у немањичкој држави*, део 1, *Историја државног права*, Београд 1931. [Taranovski, Teodor, *Istorija srpskog prava u nemanjičkoj državi*, део 1, *Istorija državnog prava*, Beograd 1931]
- Тарановски, Теодор, *Историја српског права у Немањичкој држави*, Београд 2002. [Taranovski, Teodor, *Istorija srpskog prava u Nemanjičkoj državi*, Beograd 2002]
- Томовић, Гордана, „Повеља манастира Леснова”, *Историјски часопис* 24 (1977) 83–102. [Tomović, Gordana, „Povelja manastira Lesnova”, *Istorijski časopis* 24 (1977) 83–102]
- Ћирковић, Сима, „’Верна служба’ и ’вјера господска’. Везе личне зависности у босанској држави”, у: исти, *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, 318–335 [Ćirković, Sima, „’Verna služba’ i ’vjera gospodska’. Veze lične zavisnosti u bosanskoj državi”, у: isti, *Rabotnici, vojnici, duhovnici. Društva srednjovekovnog Balkana*, Beograd 1997, 318–335]
- Ћирковић, Сима, „Владарски двори око језера на Косову”, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 20 (1984) 67–83. [Ćirković, Sima, „Vladarski dvori oko jezera na Kosovu”, *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti* 20 (1984) 67–83]
- Ћирковић, Сима, „Двор”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 139–142. [Ćirković, Sima, „Dvor”, у: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, прир. Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd 1999, 139–142]
- Ћирковић, Сима, „Кретања према северу”, у: *Историја српског народа II*, ур. Јованка Калић, Београд 1982, 314–329. [Ćirković, Sima, „Kreatnja prema severu”, у: *Istorija srpskog naroda II*, ur. Jovanka Kalić, Beograd 1982, 314–329]
- Ћирковић, Сима, „Русашка господа. Босански великаши на путу еманципације”, у: исти, *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, 306–317. [Ćirković, Sima, „Rusaška gospoda. Bosanski velikaši na putu emancipacije”, у: isti, *Rabotnici, vojnici, duhovnici. Društva srednjovekovnog Balkana*, Beograd 1997, 306–317]
- Ћирковић, Сима, „Хрељин поклон Хиландару”, *Зборник радова Византолошког института* 21 (1982) 103–117. [Ćirković, Sima, „Hreljin poklon Hilandaru”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 21 (1982) 103–117]
- Ћирковић, Сима, „Штип у XIV веку”, *Зборник на трудови посветени на академикот Михаило Апостолски по повод 75-годишнината од животот*, ур. Михаил Петрушевски, Скопје 1986, 25–37. [Ćirković, Sima, „Štip u XIV veku”, *Zbornik na trudovi posveteni na akademikot Mihailo Apostolski po povod 75-godišninata od životot*, ur. Mihail Petruševski, Skopje 1986, 25–37]

Ћирковић, Сима и Срђан Рудић, „Грб”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 131–133. [Ćirković, Sima i Srđan Rudić, „Grb”, у: *Leksikon srpskog srednjeg века*, прир. Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd 1999, 131–133]

Ферјанчић, Божидар, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960. [Ferjančić, Božidar, *Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama*, Beograd 1960]

Ферјанчић, Божидар и Сима Ћирковић, *Стефан Душан: краљ и цар (1331–1355)*, Београд 2005. [Ferjančić, Božidar i Sima Ćirković, *Stefan Dušan: kralj i car (1331–1355)*, Beograd 2005]

Шуица, Марко, *Немирно доба српског средњег века. Властела српских обласних господара*, Београд 2000. [Šuica, Marko, *Nemirno doba srpskog srednjeg века. Vlastela srpskih oblasnih gospodara*, Beograd 2000]

Miloš Ivanović

## ON THE HIERARCHICAL RELATIONS AMONG THE SERBIAN MEDIEVAL NOBILITY

### Summary

The study of hierarchical relations among the nobility represents one of the important topics in medieval studies. Therefore, it is important to pose the question of whether a hierarchy existed within the Serbian elite class (*vlastela*). Due to the lack of sources, this topic has only been lightly touched upon in Serbian historiography to date. There is little evidence that testifies to the subordination of some nobles to others in the Serbian medieval state. Practically all the information on this subject comes from the time of King and Emperor Stefan Dušan's reign (1331–1355). Thus, Article 106 of Dušan's Code from 1349 indicates that the sons of *pronoiaroi* (*pronijarevići*) served at the noble courts. There has been an opinion that the *pronijarevići* were the sons of *pronoiaroi* who did not possess estates. There is not enough evidence to support such a thesis. On the other hand, it is certain that the nobility did not have the right to grant estates to their subordinates, whether those were *pronoia* or patrimony estates (*baštinas*). In my opinion, it is possible that they were the sons of *pronoiaroi* who, while still young and during their fathers' lifetimes, went to serve at the courts of more powerful nobles. A charter of Emperor Dušan from 1350 refers to Ivanko Probišćitović, who is noted as the Despot's *vlasteličić*. It is certain that the term *vlasteličić* referred to a small noble. Dušan's Code testifies that the *vlasteličićs* had the same rights as other nobles, who only enjoyed greater protection of their honour. Furthermore, researchers agree that Ivanko was in the service of the powerful noble Despot Jovan Oliver. Since the mentioned document is the only source about Ivanko, it cannot be definitively stated how his dependence on the Despot manifested.

Several charters of Serbian rulers from the late 13<sup>th</sup> to the first half of the 14<sup>th</sup> century indicate that there were nobles who were subordinated to monasteries. It can be observed that they were required to perform military service for the benefit of the monastery, but they still had to remain loyal to the ruler. The documents do not mention the nobles' consent for the ruler to subordinate them to monasteries, but it seems that such consent must have existed. It can be assumed that they agreed to this because they believed that their military burden on church estates would be lighter. Generally, these were individuals who held small estates.

Hierarchical relations among the nobility existed in medieval Bosnia. Documents from the 15<sup>th</sup> century indicate that subordinate nobles in Bosnia owed complete obedience to their lords. Considering that there was no strong supreme authority in Bosnia at the time, the situation there cannot be applied to the Serbian state, under the Lazarevićs and Brankovićs. In medieval Hungary, all nobles had *de iure* equal rights. However, a number of nobles entered the service of more powerful ones, thus

becoming their *familiares*. The primary duty of a *familiaris* was to serve within the lord's troops when the king called for a campaign. They also performed a variety of other tasks for the benefit of their lords. In return, they received protection from attacks and were compensated either in cash, in kind, or with a share of their lords' revenues. For their service, they could also be granted land in perpetual ownership. Nevertheless, their primary duty and loyalty were owed to the ruler. It is indeed possible that seeking protection was also one of the main motives in Serbia for poorer nobles to align themselves with more powerful ones. The existence of a great noble who carried a banner (*veliki vlastelin stegonoša*) suggests the possibility that, in Serbia as well, lesser nobles gathered under the command of more powerful ones for military campaigns. The mentioned Ivanko Probištitović purchased estates, which indirectly suggests that he was paid in cash by his lord. It is clear that the magnates, without subordinating the lesser nobility, would not have been able to form almost independent territories, which became fully evident during the reign of Emperor Uroš (1355–1371).

*Оригинални научни рад*

Примљен: 28. 4. 2025.

Коначно прихваћен за објављивање: 25. 5. 2025.